

Arnaud Abbadie

LABORARIER

Fitxategi hau “liburu-e” bildumako alea da,
liburu elektronikoen irakurgailurako prestatua.

Liburu gehiago eskuratzeko:

<http://armiarma.com/liburu-e>

Bertsio elektroniko honen egilea: Joxemiel Bidador.

<http://klasikoak.armiarma.com/>

Satorra

Laborariak baditu aldekoak eta etsaiak bai lurreko bai aireko ihizietan. On baizik ez litake beraz, apur bat bederen, ezagut ditzan zoin zoin diren, batzuen begiratzeko, eta bertzeen ahal oroz galtzeko. Aipa dezagun lehenik satorra. Aldekoa ote dugu satorra ala etsaia? Etsaia, etsaia, batere izaitekotz dautazue guziek erranen berehala. Satorrak ez du gaizkirik baizik egiten; eta beti ari da bere lan tzarrari. Ez dauzkuia satorrak landak, pentzeak eta baratzeak herak iraulirik ezartzen, hatzeman landare guzien erroak jaten dituela? Laborariaren etsai gaixtoenatarik bat da satorra. Baditeke. Halere ez dezakegun eman gainera merezi duen baino gehiago estakuru; goazin gauzak ongi behatuz. Satorra lurpean bizi da, gu bezalakoa ezin ditake sar haren xiloan jakiteko xuxen zer ari den, eta satorra bera ez da bere berrien salatzale. Bainan badira gu baino asmu hobeko gizonak, satorraren ara eta egitate guziak nolakoak diren atzeman dituztenak. Huna nola.

Jaun jakintsun aipatu bati ekarri zaizkoten bi sator bizirik. Aspaldian ihizi beltz horietarik zon-bait eskuratu nahia zagon, bere begiz ikusteko, ala diren belar jale, ala xitxi jale. Ezartzen ditu beraz bi satorrak barrika buru motz baten barnean eta emaiten deiezte harat bere baretzeko belarrik hobeenetarik. Biharamunean goizean badoa jakitera zertan ote dituen bere hazkeiak. Zer ikusten du? Barrikaren zolan sator bat harat hunat dabilala lasterka, kexu eta sabela hertsirik. Bertzea nun ote da? Gure jaunak ikertzen du belarraren artean eta atzemaiten zer, zuen ustez? Bigarren satorraren hexurrak ongi murtxaturik. Sator goseak, gau hatez, jan du beraz bere laguna, eta orai berriz gosetua, zer jan bila dabila. Orduan jaunak aurdikitzen dio xori bat bizirik eta hegala mozturik. Satorra jauzian xoriari gainera doako, hain baita gosea, eta ahoa betez, luma eta hexurrez kanpo, dena jaten du. Gero badago etzanik xoko batean. Eguerdiri buruz bertze xori bat jan zuen, eta halere arratsa gabe, berriz goseak zerabilan lasterka. Oherakotan gure jaunak eman zion satorrari apo bat. Satorra hurbiltzen zaio berrhala apoari. Apoa

hantzen da hapaka, ustez beldur eginen diola satorrari, bainan ez da hau puska haundiari lotzeko herabe. Bizkitartean apokia ez bide zaio laket, ezen sudurraz hunkika ibilirik, uzten du hor apoa eta badabila, xokoz xoko, bertze zer-baiten bila.

Biharamuneko satorra hila zen eta belarrak han zauden osorik, apoa cre bai. Nola uka satorra xitxi-jale dela eta ez belar-jale? Eta zer xitxi jalea? Egun hatez jan ditu sator bat ela bi xori: bi aldiz bederen bere pizua haragi. Izari horren arabera, gizon batek idi baten erdia behar luke jan egunean. Sabelak, den bezala, ezin betez emaiten daukun lanaren gainean, ez ginduke bertze beharrik! Eta satorrak zer haragi jaten ote du lurpean? Hori jakileko litake.

Jakina da hori ere. Nola? Beha hunat, satorrari sabela urratu diote, ez bakar bati, bainan bai ainitzi eta xeheki ikertu zertaz zuten betea. Gauza laburzki erran dezadan, huna zer duten beti hatzeman. Satorra hazten da xixariz, lurpekoz eta lurrean dauden harretarik gutiz gehiezez. Eta nola xixariak aipatu gabe utziz, lurpekoak eta har horiek baitira oro erro jaleak, eta ahal

dutenean hazi jaleak, hortarik ezagun da satorrak, bere estakuru guziekin, haduela ere alderdi onik. Hain da gauza hori egia nun lurpeko eta har horietarik ausarki den leku batzuetan uzten baitituzte satorrak ar ditela beren lanari. Ezen bi gaitzetarik ttipiena hautatzen ohi dugu. Badira ere satorrak bizirik hatzeman eta, bertze lur batetarat eremaiten dituztenak, lur hunen xixari, har eta lurpekoetarik garbitzeko.

Bizkitartean aitortu behar da satorrak ez duela lan hori urririk egiten. Onaren aldean badu gaixtoa. Baldin satorrak ez badu belarkirik jaten, egia baizik ez da, bere lurpeko lanetan, bere bideak egitean, mozten dituela hatzeman erro guziak, eta kanporat aurdikitzen duen lurraz zikintzen duela larraina. Horra zertako ainitz begietan duten laborariek, eta hemen haren alde erran ditugun gauza guzien gatik, gogo onez ahal balute, beren lurretarik kanpo eman lezaketen satorraren itxura guzia.

Badira satorraz jabetzeko bideak, bai bizirik bai hilik. Aipatuko ditugu bertze aldian. Zuzen zela iduritu zaut erran gindezan lehenik, anitz burutarik higuigarri izana gatik, baduela ere

alderdi onik. Gauza horien jakinera, eginen du bakotxak nahi duena, edo ahal duena.

* * *

Nola atzeman satorra? Lana frango hor. Hale-re egin diteken gauza da, bal din ongi ezagutzen badira zoin diren satorraren arak, nola dabilan lurpean, eta noiz edo nola den ari bere lanean. Dezagun lehenik gauza hau har gogoan. Satorrak badu bere ohantzea eta baditu bere lan-bideak. Ohantze hori edo hesi, edo arbola erro, edo harrasia zonbeiten azpian da, aterbean eta bi edo hirur zehe harna lurean. Ohantze hortarik gain beheiti baditu satorrak ur-bideak, ezen ez du bustian egoitea laket. Baditu ere satorrak ohantze hartarik alde orotarot ibil-bideak, etsai zonbait heltzen zaionean ihesari emateko, harat edo hunat, beharraren arabera. Bainan bide horiek oro laster bide bakar batetara doatzi. Bide hau da satorraren ihizirako bidea; bide hau satorrak baderama beti aitzina eta huntarik bai ezker bai eskuin egiten ohi ditu hertze bide hatzu laburragoak, inguruetako lurren ikertzeko. Bazter

bide horiek erdikoa baino hertsiagoak dira, ezen satorrak bere gorputzaren heineko egiten ditu bere bideak. Bainan nola erdiko bide hortan baitabila ardura, bai ihizirat doanean, bai ohantzerat itzultzen denem, ibilaren bortxaz zabaltzen du bide hori.

Ageri da orai satorra hatzeman nahi duenak ezagutu behar lukela ohantzetik lankialako bide hori, ezen egunean zortzi aldiz bederen badabila satorra harat edo hunat bide hortan. Bai zortzi aldiz bederen egunean, zeren satorrak baitu lau ala aldi egun bakotx; lehena iguzkia agertzean, bigarrena bederatziak inguruan, hirugarrena bi orenetarik harat eta azkena arratsalde apalean. Ala aldi bakotxaren ondotik nola itzultzen baita bere ohantzerat, lau aldiz bederen egiten ohi du erdiko bide hortan harat hunata, eta ardurago oraino, lanean ari delarik zerbaitek izitzen badu.

Bainan nundik eta nola ezagut bide hori? Ezagun da, ongi behatuz, hirur seinale hotarik. Bide haren gaineko lurra sahetsetakoa baino apalago jautsi da. Bide haren gaineko belarra xuhurrago da eta, bero ari denean, horiago, erroak trenkatuak dituelakotz. Eta azkenekotz satorrak han

hemenka kanporat aurdiki lur multzo batean, ikus ezazu norat den lur lerrorik luzeena, haren azpian da aipa dugun bidea. Jakin behar da satorra lur pean beti xuxenka dabilala lurra kanporat aurdiki duen leku batetarik bertzera artean. Haren gorputzak eta laneko tresnek hala nahi dute. Bigarren lur-aurdikigia huntan zeihar ditek e ezker edo eskuin, zeren han apur hat zabala go egin baitu bere bidea. Bainan handik berriz norat ere, buruz abiatzen baita harat joanen da xuxen bertze lur-kengo ala artean.

Gauzak hola direla zuhaurek ikusteko satorrak lurra kanporat aurdiki duen leku batetarik bertzera har ezazu begira bide xuxena eta begira hartu bide horren gainean kurutze emazu aitzurraz, hatzemanen duzu azpian satorraren bidea. Baditeke traba batek zeiharraraziko duela satorra doan bidetik, bainan guti, eta zehartu baino lehen altxatuko du edo apalduko bere bidea, traba horren gainetik edo azpitik joateko bide xuxenean aitzina.

Jakin behar da ere satorraren bide horrek, bai erdikoa, bai bazterrekoak, lur axaletik zehe bat barna doatzila, ardurenik gutixago, eta beren

luzetasun guzian beti abiatu heinari. Bakotxak ikusten du satorraren ohantzerako bidea hatze-man duenak satorra berea duela. Eman dezala arte edo zepo bat bide hartan, ahalaz satorrak azkenik egin lanetarik ohantzerako alderat. Arte edo zepo hori bazter bide batean emanik baliz, hutsik egon liteke, ezen satorra ez dabila bide horietan aitzinago xilatu nahi dituenen baizik, eta hein batetara eremanez geroz, uzten ditu debalde, bertze zonbeiten hasteko. Ezen satorrak beti erdiko bide horri hurbil izan nahi du, bai zerbeitek beldur egiten dionean ihes egiteko, bai ala aldia egin duenean bere ohantzerat lasterrago heltzeko. Ez dut erran nahi gogoeta horiek guziak egiten dituela, baina badu asmu bat Jainkoak emanik, zoinak egin arazten baitiozkizta gauzak berak balazkitza bezala edo hobeki. Sator hatzemaileen jakitate guzia, erdiko bide horren hatzemaitean da, edo itsura ari dira. Erran dugu nola ezagut diteken eta hura ezagutuz geroz nola jabe satorraz. Bertze aldian erranen dugu bertzerik.

Goazin oraino satorraz; eta ernerik irakur; hobeenerat ari gira. Arterik edo zeporik gabe hatzeman ditake satorra, ailzur on batekin. Ez, ainitzek egiten duten bezala, satorra ari delarik, hari gain-behera emanek. Itsura artzea da hori, eta ardurenik, debalde artzea. Huna bada nola diren ari lan hortan ikasiak direnak. Eman dezagun lehenik satorrak ez duela lur meta bat baizik eginik, eta hura egin berria. Bazter ezazu satorrak kanporat aurdiki lur meta hori, ager haren azpian den gain-beheitiko xiloa; gero egizu hara eztul edo oihu bat, eta eman xilo hartara beharria. Zure eztulak edo oihuak iziturik, adituko duzu satorra badabilela ihes egin nahiz, eta errexki ohartuko zira zoin aldetan den. Orduan aitzurrarekin ken ezazu alde hartarat buruz lurra eta satorra zurea da. Baditake arte hortan satorrak gordetzeko egin duken gain-behera xilo bat. Emazu ur xorta bat xilo hartara, eta satorra etorriko zauzu eskura. Agertu duzun xilotik eztul egin eta, ez baduzu deusik aditzen, seinale da sator bidea badoala bertze lankia zombaitetara.

Satorrak baditu bi lur meta eginik, bata bertzetik bi edo hiru urratsetan zerbeit goiti-beheiti, eta lur hura berri aurdikia da kanporat. Zer egin orduan? Bi lur meta horien artean ager ezazu aitzurraz satorraren bidea. Badakizu bide hura lur meta batetarik bertzera doala xuxenka, zehe bat barnarik. Trenka beraz lurra azkarki, zehe bat zabal, zehe bat luze, zehe bat barna. Hola egin xiloaren bi buruetan ikusiko duzu bi lur metetarat doan sator bidea. Zoin aldetan da ote satorra? Ez dakizu. Nik ere ez. Berak erranen dauzu laster nun den. Zuk ideki xilotik barnerat joanen zaio airea eta jinen da satorra xilo haren tapatzera, lurra berekin ekarriz. Nundik ere ikusten baituzu heldu dela lur hori, alde hartan da satorra. Ken ezazu aitzurraz bidearen gaineko lurra sator metaradino; han hatzemanen duzu zure ihizia.

Huna orai non satorrak badituen hirur lur meta eginik, eta ezagun da egin berriak direla. Azken gauza huni behar zaio beti behatu. Kanporat atera lurra zaharra bada, edo berria izana gatik, ikusten baduzu lur meta heietarik batek baduela bizkarraren erdian xilo bat, seinale da

ez dela geihago han satorrik. Edo lurpez edo kanpozt joana da alagia hobe baten bila. Hirur lur meta badituenean bada eginik satorrak, trenka ezazu aitzurrarekin, lehen metaren eta bigarrenaren artean, eta herriz bigarrenaren eta hirugarrenaren artean. Garbi erhiaz xilo heietarik batetara eta bertzera heldu diren sator bideak. Anitz denbora gabe, nun ere baita, etorriko da satorra xilo heien hestera, eta hola agertuko du here burua. Urra orduan aitzurraz, gorago erran dugun bezala haren bidearen gaineko lurra, satorraz jabetuko zira.

Bainan gertatzen da satorrak baititu eginik lau lur meta edo gehiago, sei, zazpi, zortzi. Zer egin orduan? Huna. Trenka ezazu lurra, sator bidearen gainean, utziz ezker eta eskuin bi, edo hirur, edo lau lur meta, satorra zoin ere aldetan baita etorriko da idoki diozun xiloaren hestera. Orduan ikusiko duzu ala zuk egin urrakotik ezker den ala eskuin. Emazu eskuinean dela eta alde hartarik badituzula laur lur meta. Aski dituzu lur meta guzien elgarretarik berextea trenkada batez. Satorrak nahiko ditu xilo hek tapatu, hasiz hurbilenetik, eta hola salatuko dauzu berak nun

da gon gordea, eta nun behar duzun urratu haren bidearen estalgia.

Gertatzen da pentze edo landa berean baitira sator bat baino gehiago, lanean ari bakotxa bere lekuan. Orduan heietarik bati beha, egoiteko orde, utzirik bertzeak ar ditela gaizki egiten, hel zitezke orotara. Hortakotz aski duzu sator bideak trenkatu dituzun lekuetan landatzea, agertu dituzun aho bakotxean, xotx mehe bat, paper puxka bat emanik gaineke buruan. Satorra jiten denean xilo hetarik bataren ela bertzearen lurrez tapatzera, igituko du xotxa eta eror araziko. Zuk urrunetik ikusiko duzu xotxa erori dela. Joan orduan jauzi batez hara eta iker nun den satorra.

Direnean satorrak berriki egin lur meta batzuetarik hurbil bertze batzu zaharragoak, behar da lehenik ikertu meta berrien eta zaharren artean badenez biderik eta hura trenkatu, satorrak harat ihes egin ez dezan gatik. Baditake ere, gorago erran dugun bezala, sator bideen gainean urrakoak egin eta ez baita satorra heldu xiloen tapatzera. Horrek erran nahi luke satorra, zuk ez dakizun bertze bide zonbeitetarik joan

dela here ohantzerat. Baldin ezagutzen baduzu ohantze hura nuntsu den, hari ahal bezain hurbil idek ezazu bidea: harako da laster ihizia.

Heltzen bazauzu satorra ar dadin lanean lur meta baten azpitik zu han beha zaudelarik, orduan aitzurraz gain behera emaiteko orde, trenka ezazu ari den meta hartarik bertze metetarako bidea, eta hatzemanen duzu satorra hola preso eman duzun lekuan. Bainan oroit, nola satorraren bidea zehe baten ingurua barna baita lurrean, behar dela aipu dugun lan huntako aitzur luze eta zorrotz bat, eta aitzur hura erne-rik behar dela erabili, ezen, arrabotsa adituz geroz, satorra erne eta zalu dabila lurpean. Bertze aldian mintzatuko gira pozoinaz.

* * *

Ageri da ederrago litekela satorraren hatzemaitea, ezen ez haren hil araztea pozoinaz lurpean. Atsegin gehiago ere emaiten du ihiziaren eskuratzeak, eta eskuraz geroz badakigu ez deraukula gehiago kalterik eginen. Bainan hatzemaite horrek ditu lanak. Galdatzen du den-

bora, begi eta sudur. Eman dezagun, begiz eta sudurrez, ez diola eskualdun laborariak neheri ere zorrik. Bainan nun du satorraren barandatzeko denbora?

Bertze alde sinesteko liteke debru zonbeitek erran diola satorrari noiz den laboraria lanez gaitutua; ezen orduan da hura ere ari azkarkienik bere lan tzarrean. Eskas dugunaz geroz denbora bertzela egiteko, ikus dezagun nola pozoinez leher araz ditzazkegun satorrak, ez bat edo biga aldian, bainan hamar, hogoi, hitz batez, diren guziak, eta hori egun edo gau bakar batez.

Badakigu satorra bizi dela xixari eta har jenez. Hazkurri hori behar diogu bada pozoindatu eta harek hatzemanen duen lekuan ezarri. Xixariak hatzeman errexago dira ezen ez lurpean dauden harrak. Eta satorrari batzu bertzeak bezain laketa zaizkonaz geroz, ditzagun lehenik bil xixariak. Zer xixari? Ez handi, ez ttipi, artekoxe batzuetarik. Hortakotz aski dugu nonbeit ildo baten itzultzea. Xixari horiek bil, bizirik, gopor edo eltze ttipi batetara, idorrik, erran nahi baita untzi hartan urik eman gabetarik. Aingira mota horrek ez du ura laketa, nahiz hezekari den.

Behar ote da bildu xixari anitz? Nor bederak ikus dezala hori, gauza huni behatuz. Sator hatek aski du lehertzeko xixari bakar baten jatea. Bizkitartean on da eman ditzagun biga, edo lau, sator bakotxaren lankian. Beraz zonbat ere sator baituzu begietan, hanbat ere gehiago xixari behar dituzu bildu. Bainan nola ezagut alor edo pentze batean zonbat sator ahal den? Hortakotz oroit satorrak ez direla elgarrekin bizi, umeen hazteko denboraz kanpo. Ikusten dituzunean beraz elgarretarik hurbil, satorrak egin lur meta multzo batzu, badaukakezu sator bat baik ez dela han. Eta elgarretarik hein bat urrun diren meta multzo bakotxean bada sator bat. Satorrak kanporat aurdiki lur meta horietarik multzo bat ikusten duzun leku bakotxean beharko dira beraz eman xixariak.

Huna nula eta noiz. Aitzur on batekin hatze-man ezazu bi lur meta berriren arteko bidea; zehe bat luze eta orobat zabaleko lur axial bat kenduz ahal oroz hautsi gabetarik. Lur aska hori kendu duzun lekuan, zehe bat barna, eskuz ager ezazu satorraren bidea eta harat erori purruxka guzietarik garbi. Gero ezar xixari bat harat hunat

doan sator bidearen bi ahoetan, eta ezar lehenik atera duzun taska bere lekuan, azpiko bidea oso eta garbi uzten duzularik. Egin orobat bertze lur meta guzietan, berriak diren ber, ezen zaharrak beren nausiak debalde utziak dira.

Xixari horiek eman ditezke satorrak kanporat lurra aurdiki duen xilotik behera, lehenik lur hura eskuaz baztertu eta barnerat erortzera utzi gabetarik. Bainan hobe da lehenik erran dugun bezala egitea. Lan horren egiteko ordurik hobee-na da argi hastea, orduan baitoa ere satorra lanerat edo jaterat; orobat da harentzat. Bainan xixariak sator bideetan eman gabetarik behar dira pozoindatu. Huna nola. Oroit zira xixariak bildu eta, eltze edo bertze untzi ttipi batean eman dituzala. Oro bizi dira eta ez daude beren presondegian geldirik. Emazkitzu orai paper zabal baten gainean, ez eskuz, bainan untzia harat itzuliz. Han, harat hunat dabiltzalarik, paper haren gainean, berek beren buruak garbi-tuko dituzte. Heltzen direnean paperaren hegira, altxa ezazu hunen bazterra, eta xixariak erdirat eroriko dira, berriz leku hobe baten bila abiatze-ko. Xixariak hola garbitu direnean berekin

zakarzkaten lur purruxketarik, emazkitzu berriz untzian.

Bainan goazin emeki. Baldin ez baduzu untzi haren estaltzeko doia xixari baizik, bota oro batean untzirat. Gero eman pozoina gainera, xixariak estal arte, ez lodi hargatik. Pozoin hura errauts bat da. Nola ez baita on eskuz erabil dezazun, har ezazu erria baino lodixagoko xotx bat; xotx hari ganibetarekin xabal ezozu buru hat, eta hartaz eman pozoina xixarien gainera. Untzian lehenik ezarri xixari horiek baino gehiago nahi baduzu aldi berean pozoindatu, eman bertze hainbertze heien gainerat eta hok ere bertzeak bezala pozoinaz estal. Hola utziko dituzu xixariak untzian, hamar edo hamabi oren, pozoina ongi har dezaten gatik. Denbora horren buruko berekin dukete satorrari leher egin araztekoa. Aski duzu, goiz aldera, erran dugun bezala eta erran lekuetan xixari heien ezartzea.

Ohartuko zira pozoinak egin duela here lana, satorrak lanetik gelditzen badira. Hortakotz aski dukezu, egun baten buruan, lur meta guzien barreiatzea. Baldin meta berririk ez bada agertzen, seinale ditake zure satorrek azken ase

egin dutela. Hel baladi oraino satorra berriz artzera, eman berriz pozoina. Ez du lan horrek luzaz iraunen, eta nausi geldituko zira.

Uli, jinko-oilo eta har

Horra laborarien etsairik gaixtoenak. Etsai xeheak, banaka deus guti litezkenak. Bainan hanbat eta hanbat badira, mota guzietarik, nun hotz beroez eta erauntsi gaixtoez kanpo, ihizi ez deus horietarik heldu baitzaizko laborariari bere min guziak. Eta hirur etsai horietarik gaitzenak dira harrak.

Norbeiti gogora jinen bide zaio, zertako ote emaiten ditugun elgarrekin solas berean, uli, jinko-oilo eta harrak. Ezen ez dute iduri berenaz elgarri hala atxikiak direla. Ez iduri: bainan hala baita izaitez. Harra ulitik edo jinko-oilotik heldu da, eta harretarik ateratzen dira uli eta jinko-oiloak. Nola hori? Huna. Jakingarri den gauza bat da hau. Uli eta jinko-oiloek arroltzeak erruten dituzte beren orduetan. Arroltze hetarik sortzen da, ez uli bat ez eta jinko-oilo bat, bainan bai zure eta ene baino gehiago uli edo jinko-oiloren egiterik ez duen har bat. Har hura, emeki emeki, batzuetan arte laburrez, handitzen ohi da beti itxura bera daukalarik beti har, ez hegalik ez eta

bertze edo zoin arroltze errulearekilako itxurarik gabe. Bizkitartean har hartarik datorke uli edo jinko-oiloa, ez errutez, ez eta ere sortzez; baina har hura bera da uli edo jinko-oilo bilakatzen. Ikus dezagun xeheki gauza hau. Nihun ez dira hobeki ezagun jinkoaren jakitate eta indar izari gabeak, ezen ez gauza ttipi eta ez deus horietan.

Lehenik bada uli edo jinko-oiloek erruten dituzte beren arroltzeak, baina ez itsura, edo nun nahi. Ezen arroltze hetarik aterako den har ilauna, sortu bezain laster hil liteke, baldin ez balu han berean hatzemaiten haren sabelari doakon hazkurria. Hazkurri hura ez dio amak emanen ahora, bertze asko umek ukaiten duten bezala. Errunez geroz, ez uli ez eta jinko-oiloek ez ohi dute beren arroltzeek artarik hartzen. Bertze alde, gutiz gehienek hilak ere dira umeak arroltzetik atera gabetarik. Eta bizkitartean har hori ezin ditake edo zer janez bizi. Zonbat ere baita uli edo jinko-oilo mota, hanbat ere hazkurri mota dute hetarik atera harrek. Badira harrak aza janez bizi direnak, badira bizi direnak arbi janez; orok ezagutzen ditutze batzu eta bertzeak. Badira gasnako harrak, badira haragiko-

ak, eta bihikoak; badira gerezikakoak eta badira sagarrekoak. Hitz batez, zenbat ere baita landare, edo frutu, edo haragi, -edo jateko mota, hanbat ere da har mota.

Eman bazindeza orai azako harra arbian, edo arbikoa azan, gasnako haragian, edo haragikoa gasnan, eta orobat hertze guziez, har horiek, beren gogorako ez duten hazkurri horri, lotu baino lehen, utziko dituzte beren buruak goseak hiltzera. Hauxe da orai gauza guziz miragarria. Uli eta jinko-oilo bakotxa, Jinkoak emanikako asmu batek ekartzen du bere arroltzeen errutera hetarik atera behar diren harrek beren hazkurria hatzemanen duten lekuan. Umeak aza jale dituzten jinko-oiloak errunen ditu bere arroltzeak aza ostoan, bihi jale dituenak bihian, eta bertze guziek orobat, zoinak bere hazkurriari buruz. Nahiz jinko-oiloek ez dakiten zeren beharra duketen heien umeek; ez dakite umerik ukanen dutenez ere. Nundik dakikete? Ez dituzte behine-re ikusi eta nehork ez deie holakorik irakatsi.

Nonbeit hor liteke oraino baldin jinko-oiloa bere arroltzeak emaiten dituen gauzetarik janez bizi balitz. Bainan ez. Jinko-oiloak, irauten dituen

egun laburretan, bere hazkurri apurra biltzen du lili edo loreetan, eta ez aza osto edo bertze zerbeit holakotan. Sobera jaun edo andere handi da hortako. Bera lorez lore, hautaka ibili ondoan, joanen da haragi ustelean arroltzen errutera. Zer itxura gabeko gauza! Egia halere.

Beraz amaren asmu horri esker, arroltzetik ateratzean, harrak askiko du den lekuan ausikitzea here hazkurriaren hatzemaiteko. Eta hitz dautzut lotzen zaiola indar guziez. Ezen harra jale handi da. Goizetik arrats, arratsetik goiz, ez da jatetik gelditzen. Jan eta jan, sabela bete eta huts, bi lanak batean, ahamen baten egiteko artea galdu-gabetarik ari da, hartarik atera behar duen uli edo jinko-oiloaren gorputz guzia hartu artean. Ezen bai uli bai jinko-oiloak lehen egunean behinere izanen diren bezain handi dira. Ikusi badituzu uli ttipiak eta jinko-oilo ttipiak, ez uste ukan umeak direla eta gatu ttipiak bezala banditzekoak. Mota ttipi batzuetarik dira hek. Ttipi sortu eta ttipi hilen dira.

Harrari dago heraz handitzea, arroltzetik abiatu eta, errulearen heineradino. Izari hortara heltzeko, ez dute har guziek orobat denbora

behar. Badira lan hortan emaiten dituztenak hirur urteetaradino. Bertze batzuek lan bera egiten dute zonbeit astez, edo ere zonbeit egunez. Hortik heldu da anitz emendatzen baitira. Jan duenean aski, egin duenean aski gorputz, huna nun harra emaiten den bere beteko kuskua baten barnean. Kuskua hura egiten dute asko harrek beren sabeletik ateratzen duten hari batekin, sare baten pare; bainan hain xehe, hain tinki, hain azkar nun ez baita nihundik ezagun barnean den ihizia, eta sare haren urratzeko indar egin behar baita. Bertze batzu itzulikatzen ohi dira ostoa baten barnean, eta hunen hegala elgarri lotzen dituzte ahotik darioten gozo batekin. Erran zindezake ilar bihia lekaren barnean. Badira errautsarekin egiten dutenak kuskua hori, ahoko gozoan aratuz erautsa. Badira ere, kuskurik egin gabe, lurpean sartu eta, han daudenak.

Arbolak barnean bizi direnek, egur janez, badute beren alagia, behar duten gordegia, bertze lanik egin gabetarik. Barna joanak badira arbolaren mamian, heldu dira axalaren ondora bainan kanpora agertu gabetarik. Ezen harrak etsai gaixtoak badira, badituzte ere etsai gaixto-

ak, begia emeki dabiltzanak heien ondotik. Jate-
tik gelditu eta, beren kuskuan edo gordegian
badaute harrak, iduri lo. Ditzagun utz daudela.
Bertze aldian ikusiko dugu ez direla egiazki lo,
eta harra gorde zen lekutik ikusiko dugu atera-
tzen uli edo jinko-oiloa.

* * *

Dezagun ikus orai zer ari ote den harra here
kuskua ren barnean. Orok dakiten gauza da
kuku hartan har sartu eta, handik jinko-oilo edo
uli ateratzen dela errulearen itxurala. Nola alda-
tzen ote den batetik bertzero, eta nola ateratzen
bere saretik, jakingarri liteke. Bainan nork daki
hori, kuskua ren barnean gordea dagoelarik
denaz geroz harra jinko-oilo bilakatzen? Badira
bizkitartean gizon deinutsuak gauza hori ongi
dakitenak, eta hek erakutsi bideaz, bakotxak
bere begiz ikus dezake egia diotela. Huna bada
nola. Jakiteko da lehenik nola mota bakotxeko
harrer, agerian daudeno, ara berak ikusten bai-
teiezkitegu, orobat ari direla ere kuskuan gor-
deak daudelarik. Dakienak beraz nola ari den eta

nola dabilan hetarik bat, badaki ere nola dabil-
tzan eta nola diren ari mota bereko bertze
guziak.

Huna orai ezagutza hortara heltzeko bidea.
Harrak burua kuskuan gorde duenetik zenbeit
egunen buran, urratzen baduzu haren kuskua,
ikusteko zertan den edo zer ari, erran dezakezu
mota hartako har guziak orobat direla eta hein
berean. Geroxago urra ezazu bertze ksku bat,
eta orobat egin bertze zonbeiti, noizetik noizera,
ihizia kuskuan dagoeno, bola hadakikezue, xehe
eta xuxen, nola harrak bilakatzen ohi diren jinko-
oilo. Huna bada, gauzak xeheki ikertuz, zertsu
duten ikusi aipu ditugun gizon deinutsu eta
jakintsunek.

Kuskuan sartu eta egun laburrik barnean,
harrari gogortzen ohi zaio larrua, zimurtzen, eta
gero erdiratzen bai bizkarrean, bai sabelpean,
bai bi sahetsetan. Emeki emeki harrak larru edo
zakar hura jauz arazten du, eta bere kskuaren
xoko batetarat arrimatzen. Ikusgarri da orduan
gelditzen den ihizia; xuri xuria, berina garbi
batek bezala, argia alde batetik bertze ageri
duela; ez da gehiago har, gutiago oraino da

jinko-oilo. Zonbeit egunen buruan abiatzen zaizko agertzen errulearen, eman dezagun jinko-oiloaren, itxura guziak; hegalak, zangoak, burua bere begi gogor eta adar mehekin. Egun laburrez batzu eta bertzeak, behar duten izariradino handituak dira; bainan oro gorputzari hertsiki lotuak daude. Erran zindezake haurtto bat bere amak arta handirekin troxaturik emana.

Orai kanpoa nahi luke jinko-oiloak, airea eta iguzkia, bere apaimendura ederraren erakusteko. Bainan nola aterako da bere kuskutik? Balitu oraino har bezala zituen hortz azkarrak, balu orduan zuen buruko estalgi gogorra. Bainan ez; horiek oro galdu ditu bere larruarekin. Berak egin presondegian hil bebar ote du bada ihizi eder horrek? Ez, jinkoak ez du hein hortaratu, xedera heltzearekin galuztekotan. Eman dio jinko-oiloari zertaz hauts bere sarea. Zer ote? Nork erran lezaukat hori? Aitor dut niri ja ez zitzautala holakorik gororatuko.

Begiekin urratzen ohi du jinko-oiloak bere kuskua, ezen begiak berina bezain gogorrak ditu, eta legun eta biribil izaiteko orde, ezkainka hautsiak. Jin zaioenean bada kanporat ateratze-

ko ordua, jinko-oiloak bere begiekin zarra-zarra, hausten du lehenik bere sareko piru bat, gero bertze bat, azkenekotz aski, buruaren kanporat emaiteko. Burua doan xilotik badoake gorputz guzia eta horra nun duzun, gutieneko ustean, jinko-oiloa airean, arinik, alegerarik, eta ederrik.

Orai, xuhur bazira, hatzeman czazu úta hil. Zer, hil dezadan ihizi bat hoin ederra? Bai hil, eta berehala halere. Ihizietan, jendeetan bezala, ederra eta ona biga dira. Eta egia baizik ez da jinko-oiloa eder bezain gaixto dela. Bainan zer kalte egin dezake jinko-oiloa bezalako ihizi ilaun batek? Aitor dut, deus handirik ez, jinko-oilo deno. Aste bat iraunen du, ardura gutiago, gorenetik joanen da bi astetara. Lore baten edo bien gozoak haz dezake. Bainan arte hortan erruten ditu arroltzeak. Ez biga edo hirur, bainan ehunka; eta zonbeitek miletaradino eta gehiago. Arroltze hetarik bakotxa emanen du umeak behar duen alagian, eta makurrez kanpo, jinko-oiloaren arroltzetik aterako da har bat, har jale handi, ezin ase bat, zure landareen erro, osto, lore fruitu eta zura bera, gogorra izana gatik, janen dituen harra.

Hil bada, hil jinko-oiloa; hatzeman errex da kuskutik ateratzean, oraino hegalak gogor ditu orduan, bai eta ere arroltzeen erruten ari denean, zeren orduan osoki bere lanari baitago. Bainan bi arte labor horier kanpo, itzala bezain iheskor da jinko-oiloa. Zer egin hada etsai horren osoki nausitzerat ez uzteko? Hil harrak hatzeman errexak dira. Hil beraz hatzeman har guziak. Leher zangoez, lot eskuez beldurrik gabe. Harra hilez, hilen duzu hartarik atera liteken jinko-oilo errule handia, laster bazter guziak harrez bete litzakena, eta laboraria gosez hil araz baldin ez balitu hunek bere alde xori har eta jinko-oilo jaleak!

Har ogi bihi jaleak

Badira hirur har mota ogi bihitik bizi direnak, eta laborariari kalte handia egin ahal dezoketena, baldin uzten baditu bere bihitegian sartzera eta emendatzera. Har horiek, bertze guziak bezala, heldu dira ihizi hegaldun batzuen arroltzeetarik. Huna nolakotsuak diren errule horiek. Lehen mota, eta orotarik gaixtoena da, marmutxa beltz ttipi bat, zorri larri baten heinekoa. Bizkarra estalia du hegala bezala zabaltzen ohi diren bi kuskua gogorrez. Bainan kuskua heien azpian ez da egiazko hegali; ezin diteke beraz aira. Ordainez, zalu derabiltza zangoak. Badu ere moko luxa bat ogi bihiaren xilatzeko aski azkarra.

Huna orai nola ari den ihizi gaixto hori bere lanean. Erruteko ordua etorri zaionean, bere mokoarekin, xilatzen du ogi bihia buru batetarik, eta xilo hartara berehala erruten du arroltze bat. Gero badoa bertze bihi batean lan beraren egitera, eta hola bihiz bihi, bakotxean bere arroltzea emanaz, barnean dueno zertarik. Bainan mar-

mutxa harek bihian egin xiloa, eta hartan errun arroltzea hain dira ttipiak, nun begiz ezin baititezke ikus. Behar dira hortakotz hartu bixta ainitz azkartzen duten berina batzu.

Harra laster ateratzen da arroltzetik, eta berehala lotzen zaio bihiari. Axala osorik utziz, jaten du emeki emeki, barneko irin guzia. Hirur edo lau aste irauten du hazkurri horrek. Azkene-kotz bada bera bihiaren betea. Begira, nehork ezin lezake erran, ogi bihia barnez jana dela, hain ederki baitu harrak, irina iretsiz, oso utzi estalgia. Baina har bazindeza bihi hura erien artean, eta zapa, leher liteke bertzeak egiten ez diren bezala. Urratzen baduzu bihi hetarik baten axala, ikusiko duzu harra edo oraino ala dela, edo ari arroltzea errun zuen marmutxaren itxura hartzen. Arroltze bakotxetik ateratzen da beraz harra, eta har bakotxetik errule berri bat. Gauza horiek hurbiletik ikertu dituzten gizonek diote marmutxa hoirietarik pare batek errun arroltzeetarik atera ditezkelako, urte bakotx, zortzi edo hamar mila harretaradino. Balira beraz ehun pare ogitegi batean, jan lezakete hetarik atera harrek, zaku bat ogi ez baita guti.

Ogian arroltzeak erruten dituzten bertze ihi-
ziak dira bi jinko-oilo mota. Jinko-oilo horietarik
batzuek arroltzea erruten dute ogi bihiaren gai-
nean. Arroltze hartarik atera harrak, nahiz den
ttipia, berak xilatzen ohi du bihiaren axala, eta
gorago aipatu dugunak bezala, jaten dio barnea.
Han jinko-oilo bilakatzen ohi da, gero erruten
hasteko bere aldian.

Bertze jinko-oilo motaren umea ez da orobat
ari. Bihiaren barnerat sartzeko orde, ahotik
darion hari batekin, lotzen ditu elgarri, bortz sei
ogi bihi, eta bera heien erdian dagoelarik, haska-
tzen ditu bihi hek guziak; gero bere gordegia-
tik ateratzen da jinko-oilo. Horra etsaiak zoin diren
eta nola ari.

Nola ezagut harrak ogian direla? Aski duzu
hortakotz hartzea ahur bat ogi bihi, eta urean
emaitea. Bihi osoak joanen dira uraren zolarat,
eta bertzeak, direlakotz arinagoak, egonen dira
gainean igerika. Orduan, zure begiz ikusteko
etsaia han duzula urra ezazu bihi horietarik zon-
beiten axala, eta hatzemanen duzu ihizia bar-
nean.

Zer egin orduan? Ohartzen zirenean harrak badituzula ogian, edo zoin motetako izan ditene, ote da zer egin heien hil arazteko? Anitzek, noizetik noizera, azkarki nahasten dute ogi meta, edo bihitegiaren buru batetarik bertzera aurdikitzen, haiza dadin gatik ongi. Bertze batzuek ezartzen dituzte ogian usain azkarreko belar batzuetarik. Ageri den gauza da bide horietarik bat azala bertzeaz, marmutxa eta jinko-oiloak ihesi igortzen ohi direla, anitz ere bai lehertzen. Orobat bihiaren axalean diren arroltze anitz galtzen dira. Bainan bihiaren barnean diren arroltzeak eta harrak oso daude, eta ihesi joan diren erruleak berriz itzuliko dira beren ohantzerat.

Huna bada nola egin batzuen eta bertzeen hil arazteko, eta bihiaren osoki garbitzeko. Baditeke ainitzek lana luzeegi hatzemanen dutela. Beharra lotzen bazeie, egingen dute halere, luze izana gatik. Eros ezazu lehenik *sulfure de carbone* deitu ur bat. Begira iduriko du iturritik etorria. Bainan hurbiltzen badiozu sudurra, hatsa gal araziko dauzu bere usain gohaingarriaz. Eta baldin zorigaitzez sua hurbil bazindezako, garretan eman liteke bolbora bezala! Emazu orai zure ogi

bihia barrika handi batzuetan. Handiago eta hobe baizik ez dira, lana lasterrago joanen baita. Ez bete hargatik osoki barrika hek, harat hunat ibiliz, ogia ongi nahas ahal dezazun gatik. Barriketan ogia eman eta, ixur ezazu barnerat aipatu dugun hartarik, sei zaku ogirentzat pinta erdi baten heina. Hets gero barrika, inarros ongi, eta utz den bezala, hogoita lau oren. Gero ken handik bihia eta has lan bera zure ogi metak diraue-no. Ur hura barrikaren barnean lano bilakatuko da eta itoko ditu bihian diren arroltze eta ihizi bizi guziak, ogiari batere kalterik egin gabetarik. Ezen barrikatik kentzean usain gaixtoa hatzemaiten badiozu, kanpora eta, oren laburrik barnean, batere ez duke. Gogo eman ere lan horren egiteari egun argiz, uste gabeen su lot ez daki-zun gatik.

Eta orai huna hau azken hitz. Nola hobe baita gaitzetik begiratzea ezen ez eta haren sendatzea, eman ezazu zure ogi bihia leku argian eta ardura har araz ezozu airea. Aipu ditugun ihizi gaixtoek ez dute ez airea ez argia laket. Ohartzen zirenean jinko-oilo xehe batzuetarik anitz badabiltzala zure ogi metaren gainean, edo badi-

tuela harat-hunat hari mehe piru batzuetarik, igi orduan azkarki zure ogia. Jinko-oilo ttipi hek arrultze erruleak dira eta piru hek harrek egin lana. Batzu eta bertzeak seinale dira etsaia ogian duzula. Egon beraz erne, edo zure ogitegitik irin baino gehiago zahi aterako duzu.